

สภาพปัญหาและแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว

สุภรัชต์ อินทรเทพ^{1*} สุวารีย์ ศรีบุญ² ผมหอม เชิดโกทา³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาและแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว โดยเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่มจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญรวม 18 คน ได้แก่ หมอยาพื้นบ้าน อำเภอละ 1 คน รวม 9 คน และผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจำหน่าย อำเภอละ 1 คน รวม 9 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา และใช้สถิติค่าร้อยละ ผลการศึกษาพบว่ามีปัญหาการถ่ายทอด คือ ปราชญ์ในชุมชนมุ่งถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัวและญาติเท่านั้น ทำให้มีจำนวนผู้รู้ที่สามารถใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันในชุมชนมีน้อย ไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ขาดผู้นำและหน่วยงานสนับสนุนในการถ่ายทอด ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่นิยมสืบทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร วิธีการถ่ายทอดของปราชญ์ใช้การบอกเล่าและฝึกปฏิบัติขาดความเป็นระบบ ส่งผลให้พืชสมุนไพรในป่าและในสวนรอบบ้านลดลงเป็นการเสียสมดุลของทรัพยากรชีวภาพ แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรแรงจูงใจให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยการดูแลรักษาพันธุ์พืชที่เป็นแหล่งสมุนไพร และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้านเพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมทั้งการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแปรรูปทั้งเพื่อเป็นอาหารเป็นยา ผู้ถ่ายทอดหลักควรเป็นปราชญ์ โดยมีนักวิชาการเสริมและสนับสนุนโดยผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดควรมี 3 ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติ และการฝึกทักษะ โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การใช้สื่อ การวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ ควรสร้างสื่อวีดิทัศน์ ที่ใช้ในการถ่ายทอดเป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร ผู้รับการถ่ายทอดต้องสนใจและมุ่งมั่นเพื่อให้เกิดความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างจริงจัง

คำสำคัญ : การถ่ายทอดภูมิปัญญา สมุนไพรพื้นบ้านการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

¹ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์
จังหวัดปทุมธานี e-mail: ruch@hotmail.co.th

² อาจารย์ ผศ.ดร., หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี e-mail: suwarees@hotmail.com

³ อาจารย์ อ.ดร., หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

* ผู้เขียนหลัก e-mail: pomhom07@gmail.com

STATE OF PROBLEMS AND DEVELOPMENT OF LOCAL HERBS CONSUMPTION WISDOM TRANSFER FOR GREEN LIVING IN THE COMMUNITY, SRAKAEW PROVINCE

SuparuchInteratep^{1*} SuwareeSripuna² PomhomCherdgotha³

Abstract

The purpose of this research is to study the problems of the transfer of wisdom and the way to develop the wisdom of using local herbs for environmentally friendly living of community in Srakaew Province. Data were collected by interview and group discussion from 18 key informants, 9 local medicine men in 9 districts and 1 herbalists distribute 1 person per district, including 9 people. Analysis of data by content analysis and use descriptive statistics. The study indicated that there are problems of wisdom transmission. The local medicine men in the community aims to convey their knowledge to family members and relatives only. This results in people who can use the herb in everyday life in the community gradually decrease. There is no written record of wisdom and lack of leaders and support agencies to convey as well as the uninteresting of new generation in conservation and use of herbs. The wisdom of traditional medicine transferred by telling and practicing without systematically. As a result, the herbs in the forest and in the garden around the house were decreased. This can affect to biological resources. The development of transfer of using traditional herbs wisdom should promote by taking care of the restoration of the forest as a source of herbs as well as cultivate the planted area in the garden around the house for convenience and create a beautiful environment for the community. We should improve the pattern of wisdom transfer systematically by providing a comprehensive coverage of conservation, utilization and processing for both food and medicine. The principal communicator should be local philosophers with academic support and support from community leaders and local government organizations. The process should have 3 steps including provide education, attitude building and skill training by a variety of transmission methods such as lectures, media use, case study analysis, and practice. The media of knowledge such as video should be provided. Learners have to concentrate of knowledge and a good attitude towards the conservation and use of herbs for living environmentally friendly in the community.

Keywords : Wisdom transfer, Local Herbs, Eco-friendly living

¹Doctor of Philosophy Program in Environmental Education, Collage of Innovative Management, VarayaAlongkomRajabhat University, PrathumThani. e-mail: ruch@hotmail.co.th

²Doctor of Philosophy Program in Environmental Education, Collage of Innovative Management, VarayaAlongkomRajabhat University, PrathumThani e-mail: suwarees@hotmail.com

³Doctor of Philosophy Program in Environmental Education, Collage of Innovative Management, VarayaAlongkomRajabhat University, PrathumThani. e-mail: pomhom07@gmail.com

*Corresponding author, e-mail: ruchl@hotmail.co.th

บทนำ

ปัญหาในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กำลังแพร่กระจายไปทั่วโลก ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่ประสบปัญหานี้ เนื่องจากรูปแบบการพัฒนาที่ผ่านมามีความสำคัญของความหลากหลายทางภูมิปัญญา รวมไปถึงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นนอกจากนั้นการพึ่งพาเทคโนโลยีต่างชาติทำให้การพัฒนาดังกล่าวไม่ยั่งยืนสาเหตุของปัญหาดังกล่าวมาจากแนวความคิดภูมิปัญญาสมัยใหม่การพัฒนาประเทศด้านภูมิปัญญาสมัยใหม่นี้ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมด้านสุขภาพอนามัยและการรักษาพยาบาลกล่าวคือ มนุษย์ทุกกลุ่มทุกสังคมมีการพัฒนาและสั่งสมความรู้ด้านการรักษาพยาบาลมานานก่อนที่จะเกิดการพัฒนาการแพทย์ตะวันตกแผนใหม่ แต่เนื่องจากระบบการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิมของมนุษย์ไม่แยกกันเด็ดขาดระหว่างกายกับใจการรักษาพยาบาลโดยใช้สมุนไพรแบบดั้งเดิมนั้นจึงมักจะใช้ควบคู่ไปกับพิธีกรรมและเวทย์มนต์คาถาจึงทำให้แพทย์แผนใหม่มองว่าการแพทย์พื้นบ้านเป็นเรื่องมลายไร้สาระความรู้ด้านสมุนไพรจึงพลอยถูกกล่าวหาว่าไม่น่าเชื่อถือภูมิปัญญาในด้านนี้ จนกระทั่งอุตสาหกรรมยาในประเทศตะวันตกเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนให้ทุนวิจัยค้นคว้าด้วยยาจากสมุนไพรเพื่อผลิตเป็นยา และเคมีภัณฑ์ใหม่ๆ ออกมาขาย จึงทำให้ผู้คนสนใจในเรื่องการศึกษาวิจัยสมุนไพรอย่างแพร่หลาย (ปพิชญา ไชยเหี่ยม, 2555)

พืชสมุนไพร เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ ที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์ เพื่อการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เช่น ในเอเชียก็มีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์รู้จักใช้พืชสมุนไพรมากกว่า 6,000 ปี แต่หลังจากที่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มีการสังเคราะห์ และผลิตยาจากสารเคมีในรูปที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย สะดวกสบายในการใช้มากกว่าสมุนไพร ทำให้ความนิยมใช้ยาสมุนไพรลดลงมาเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ความรู้วิทยาการด้านสมุนไพรขาดการพัฒนา ไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ในปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ดีกว่ายา ที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับในประเทศไทยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ อันอุดมสมบูรณ์ มีพืชต่าง ๆ ที่ใช้เป็นสมุนไพรได้อย่างมากมายนับหมื่นชนิด ยิ่งชาติที่แต่เพียงการค้นคว้าวิจัยในทางที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่านั้น โดยในหลายปีที่ผ่านมาประเทศไทยต้องสูญเสียงบประมาณด้านการสาธารณสุขในแต่ละปีเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเสียไปกับการรักษาโรคด้วยวิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่ จากข้อมูลกระทรวงสาธารณสุขในปีงบประมาณ 2551 ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลจำเป็นต้องจัดสรรงบประมาณให้กับกระทรวงสาธารณสุขมีมูลค่าถึง 142,192 ล้านบาท เนื่องจากการเป็นารรักษาแบบการแพทย์แผนตะวันตกและตะวันออกจึงต้องสิ้นเปลืองงบประมาณไปกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำเข้ามา (จักพงศ์ แท่งทอง, 2550) การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ล้ำค่าของสังคมไทยที่เกิดจากปรัชญาของหมอพื้นบ้านที่สามารถจำแนกแยกแยะฤทธิ์และสรรพคุณของสมุนไพรจากธรรมชาติเพื่อใช้ในการเยียวยารักษาความเจ็บป่วย การรักษาโดยระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นระบบการรักษาโรคแบบประสพการณ์ของชุมชน ที่ได้รับการสั่งสมถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลายแตกต่างกันไปแต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ ได้มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรในระบบการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างต่อเนื่อง โดยถือว่าสมุนไพรเป็นรูปแบบการรักษาหลักของระบบการแพทย์พื้นบ้าน และสมุนไพรยังคงมีบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด คนไทยโบราณจึงผูกพันกับหมอพื้นบ้านและยาสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของชุมชน (ยุคล ละม้ายจิน, 2550)

ในอดีตเมื่อสมาชิกในชุมชนเกิดความเจ็บป่วย การใช้ส่วนต่างๆของสมุนไพร เช่น ราก แก่น เปลือก กระพี้ ใบ ดอก และเมล็ดจากพืชสมุนไพร เพื่อนำไปเป็นวัตถุดิบในการปรุงยารักษาอาการ ภูมิปัญญานี้แสดงถึงความฉลาดของคนในสมัยก่อนที่รู้จักวิธีรักษาสุขภาพและบรรเทาอาการเจ็บป่วยต่างๆ ได้จากสิ่งที่มีอยู่รอบตัว

โดยการนำวัตถุดิบจากสมุนไพรที่ได้ค้นพบ สังเกต ทดลองตามกลไกของธรรมชาติและสืบทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง (ยິงยง เทาประเสริฐ, 2557) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพว่าภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพตนเองมีลักษณะเป็นองค์รวมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม จะไม่แยกเป็นอิสระเป็นส่วนๆ และสอดคล้องกับความเชื่อและวิถีชีวิตประชาชนในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้มีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาจึงควรพัฒนาศักยภาพที่ยังร่วมสมัยขึ้นมา เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพในท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองมีจุดเด่น คือ ราคาคงทนได้ง่าย พึ่งพาตนเองอยู่บนหลักของดุลยภาพ ในปัจจุบันสิ่งที่น่าวิตก คือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ว่่านักาลังสูญหายไป ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรักษา ความหลากหลายของสังคมมนุษย์หรือรักษาภูมิปัญญาที่บรรดาสังคมมนุษย์ได้สร้างสมกันเป็นเวลานาน

ในพื้นที่ภาคตะวันออก มีการใช้สมุนไพรในการรักษาสุขภาพอย่างแพร่หลายเพราะมีพืชสมุนไพรกระจายอยู่เต็มพื้นที่เนื่องจากสภาพอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดสระแก้ว ประชาชนใช้พืชสมุนไพรเพื่อสุขภาพในวิถีชีวิตในรูปของการรับประทานเป็นอาหารและยาโดยการนำมาต้มรับประทาน ใช้ทา ประคบ ตำแล้วพอกแก้ฟกช้ำ บวมเคล็ดขัดยอก โดยมีปราชญ์ท้องถิ่นที่เป็นหมอยาพื้นบ้านเป็นผู้รวบรวมตัวยา สูตรยา โดยหมอยาพื้นบ้านที่ยังคงหลงเหลืออยู่ (ประภาศรี ธนากุล สุวารี ศรีบุญ และ สมจิตต์ สุพรรณทัศน์, 2017) ประกอบกับการรักษาโรคด้วยวิธีการแพทย์แผนใหม่เป็นที่นิยม เนื่องจากมีความสะดวกมากกว่า ทำให้ค่านิยมในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านลดลงทั้ง ๆ ที่พืชสมุนไพรยังคงมีกระจายอยู่ตามชุมชนแต่ยังไม่มียะบบการจัดการถ่ายทอดความรู้ที่ชัดเจนและเป็นระบบ ทำให้ภูมิปัญญาของหมอยาพื้นบ้านเริ่มหายไป โรงพยาบาลวังน้ำเย็น อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว มี พญ.เพ็ญภา ทริพย์เจริญ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลคนรัก และเป็นผุ้บุกเบิกแพทย์แผนไทยแห่งแรก ในระยะเริ่มต้น พญ.เพ็ญภา ได้รวบรวมและศึกษาองค์ความรู้พื้นบ้านด้านการใช้สมุนไพรของชุมชน รวบรวมพันธุ์สมุนไพรจากหมอยาพื้นบ้าน จัดทำเป็นสวนสมุนไพร หรือห้องสมุดธรรมชาติ เพื่อให้ประชาชนที่ไปใช้บริการได้ศึกษาสมุนไพรและประโยชน์ของพืชแต่ละชนิด เพื่อใช้การรักษาโรคเบื้องต้น และยังเป็นแหล่งวัตถุดิบที่นำมาใช้รักษาผู้ป่วยในโรงพยาบาลแพทย์แผนไทย (Prapasri Tanakool, Suwaree Sripona, 2017)

จังหวัดสระแก้ว ตั้งอยู่ภาคตะวันออกของประเทศไทยมีเนื้อที่ประมาณ 7,219.72 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 4,496,962 ไร่ ทิศตะวันออกติดกับราชอาณาจักรกัมพูชา แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสระแก้ว อำเภอคลองหาด อำเภอตาพระยา อำเภอวังน้ำเย็น อำเภอวัฒนานคร อำเภออรัญประเทศ อำเภอเขาฉกรรจ์ อำเภอโคกสูงและอำเภอวังสมบูรณ์ แบ่งเป็น 58 ตำบล และ 731 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือน 192,967 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น จำนวน 552,187 คน สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบถึงที่ราบสูง มีภูเขาสลับซับซ้อน มีระดับความสูงจากน้ำทะเล 74 เมตร และมีป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เป็นส่วนหนึ่งของมรดกโลกทางธรรมชาติ อยู่ในทิวเขาบรรทัด ผืนป่าดงพระยาเย็น – เขาใหญ่ คือ อุทยานแห่งชาติปางสีดา อุทยานแห่งชาติตาพระยา พื้นที่ดั้งเดิมอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ และพืชพันธุ์ที่หลากหลายรวมทั้งสมุนไพรมากมายแต่เมื่อจังหวัดสระแก้วถูกกำหนดให้เป็นประตูสู่อีสาน และประตูอินโดจีนโดยมีจุดผ่านแดนที่สำคัญ 4 จุด คือ สุดผ่านแดนถาวร 1 แห่ง และจุดผ่อนปรนการค้า 3 แห่ง รวมทั้งมีตลาดโรงเกลือหรือตลาดชายแดนบ้านคลองลึก อำเภออรัญประเทศ ซึ่งเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้ามือสองที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาค ทำให้พื้นที่จังหวัดสระแก้วถูกขยายการใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางจนพื้นที่ป่าถูกทำลายพืชพันธุ์ และสมุนไพรเริ่มสูญหาย เมื่อรัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนเรื่องพืชสมุนไพร และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้มีกลุ่มผู้ผลิตสินค้าท้องถิ่นขึ้นเมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา จึงเกิดกลุ่มอนุรักษ์และแปรรูปสมุนไพรขึ้นในอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดสระแก้ว ใน 7 อำเภอ รวม 11 กลุ่ม โดยเฉลี่ยมีสมาชิกกระจายอยู่ในชุมชนประมาณกลุ่มละ 15 – 20 คน ซึ่งกระจายอยู่ในชุมชนจำนวน 3 – 5 ชุมชน และพบว่าสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์และแปรรูปสมุนไพรกระจายอยู่ในชุมชน ในเขตอำเภอเมืองสระแก้วมาก

ที่สุด จำนวน 15 ชุมชน ขณะที่ชุมชนในเขตอำเภอเมืองสระแก้วมีทั้งหมด 20 ชุมชน ซึ่งใน 5 ชุมชนนี้พบว่า สมาชิกที่เป็นกลุ่มสมุนไพรมีความเข้มแข็ง จำนวน 25 คน โดยมีผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่มีคุณภาพจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เช่น ผลิตภัณฑ์สบู่หอม ยาสระผม ไม้หอม สมุนไพรลูกประคบ น้ำมันหอมระเหยได้รับรางวัลมากมายจากหน่วยงานต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมาจากการความสำเร็จของสมาชิกกลุ่มสมุนไพรที่กระจายอยู่ในชุมชน ทำให้ผู้นำชุมชนและประชาชนที่อยู่ในชุมชน เกิดความสนใจที่จะเรียนรู้การทำผลิตภัณฑ์เหล่านี้ ประกอบกับปราชญ์ และสมาชิกกลุ่มสมุนไพรที่ประสบความสำเร็จก็มีความต้องการที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรให้กับประชาชนที่อยู่ในชุมชนทั้ง 5 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนเมืองย้อยที่ 2 บ้านหนองนกเขาพิถีพิถี ชุมชนเมืองย้อยที่ 3 บ้านหนองนกเขาฝั่งซ้าย, ชุมชนเมืองย้อยที่ 4 บ้านใหม่คลองปูน และชุมชนเมืองย้อยที่ 17 บ้านคลองนางชิง ซึ่งทั้ง 5 ชุมชนเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในหลายๆ ด้าน เช่น มีปราชญ์ท้องถิ่นกระจายอยู่ในชุมชน มีพืชสมุนไพร และประชาชนในชุมชนยังมีความสนใจที่จะเรียนรู้ในเรื่องของการถ่ายทอดภูมิปัญญา แต่ยังไม่มีการรวบรวมภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน และการถ่ายทอดที่เป็นระบบ เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ในด้านการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และการป้องกันโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน จากสภาพดังกล่าว จึงมีความต้องการที่จะศึกษาสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถนำไปใช้ในการพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อเสนอแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยดำเนินการวิจัยในพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ใช้วิธีการเก็บข้อมูลสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญา โดยการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structure Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อหาข้อเสนอแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญา จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ประกอบด้วย เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จในการใช้สมุนไพรเพื่อสุขภาพ อำเภอละ 2 คน ใน 9 อำเภอ รวม 18 คน ประกอบด้วย 1) หมอยาพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักระดับอำเภอเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานด้านสาธารณสุข อำเภอละ 1 คน รวม 9 คน 2) ผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจำหน่าย ที่มีผลิตภัณฑ์จำหน่ายหลากหลายและมีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานพัฒนาชุมชน อำเภอละ 1 คน จำนวน 9 คน ใช้การจัดสนทนากลุ่มเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มหมอยาพื้นบ้าน และกลุ่มผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจำหน่าย ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และใช้สถิติคำร้อยละ

ผลการวิจัย

จากการรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างรวม 18 คน ที่ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 55 มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาร้อยละ 60 ทำกิจกรรมในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านมานานกว่า 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 80 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยสรุปดังนี้

1. สภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นหมอยาพื้นบ้านและผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจำหน่าย รวม 18 คน พบว่า ชุมชนมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรจากบรรพบุรุษสู่หมอยาพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน โดยหมอยาพื้นบ้านและคนในครอบครัวสามารถใช้ความรู้ในการเลือกใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตประจำวันได้ โดยใช้เป็นอาหารและใช้เป็นยารักษาโรคพื้นบ้าน เช่น ใช้อ้อยแดงเป็นยาต้มแก้โรคบิด ใช้ใบกระเพราเป็นยาทาสะตือเด็กทารกโดยผสมกับมหาหิงคุ์แก้ปวดท้องและขับลม เป็นต้น แต่หมอยาพื้นบ้านก็มีจำนวนน้อยชุมชนละ 1-2 คน ขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่สามารถใช้สมุนไพรในการดำรงชีวิตได้อย่างถูกวิธีโดยเฉพาะด้านการรักษาโรคและความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนก็ลดลงจากอดีตเมื่อ 20-30 ปีที่ผ่านมาซึ่งมีพืชสมุนไพรที่ใช้ประจำในชีวิตประจำวันในแต่ละชุมชนทั้งเป็นอาหารและยามากกว่า 50 ชนิด แต่ในปัจจุบันสมุนไพรที่ใช้อ้อยเป็นประจำไม่เกิน 20-30 ชนิด เนื่องจากมีค่านิยมในการทำอาหารเพาะปลูกพืชเพื่อการค้า เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลังอ้อย ทำให้พืชสมุนไพรที่เคยมีในแหล่งธรรมชาติถูกทำลาย ประกอบกับมีการบริโภคแบบเมืองและการรักษาโรคโดยการแพทย์สมัยใหม่มากขึ้น พืชสมุนไพรที่ใช้ในชีวิตประจำวันจึงมีน้อยและหายากและไม่ได้มีการอนุรักษ์และถ่ายทอดการใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางในชุมชน หากครัวเรือนทั่วไปจะใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันต้องหาซื้อจากหมอยาพื้นบ้านหรือร้านขายยาแผนโบราณทำให้ต้องใช้จ่ายเงินเพิ่มขึ้น ส่วนหมอยาพื้นบ้านมักหวงความรู้โดยยึดหลักการในการถ่ายทอดความรู้ให้เฉพาะลูกหลานใกล้ชิดเท่านั้นโดยใช้วิธีการบอกเล่าและลงมือปฏิบัติโดยไม่มีการเขียนบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถ้าไม่มีการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ไว้จะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสูญหายไป ขณะเดียวกันคนรุ่นใหม่ก็ไม่ให้ความสนใจในการสืบทอดภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร เพราะการแพทย์แผนปัจจุบันให้การรักษาที่สะดวกและรวดเร็วกว่า ส่วนหน่วยงานราชการหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและดูแลสุขภาพของคนในชุมชนก็ไม่มีภารกิจให้มีการสืบทอดการใช้สมุนไพรเท่าที่ควร จึงขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและไม่มีสื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ให้เข้าถึงประชาชนในระดับชุมชนทั่วไป ขาดผู้นำในการรวมกลุ่มและการถ่ายทอดการอนุรักษ์ฟื้นฟูการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันอย่างเป็นระบบ ขณะที่ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรถูกทำลายโดยไฟป่าและการปลูกพืชเศรษฐกิจ ครัวเรือนในชุมชนก็ไม่นิยมปลูกสมุนไพรไว้บริโภคเป็นพืชผักสวนครัว ทำให้ความหลากหลายของพืชสมุนไพรลดลง ส่งผลให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนขาดความอุดมสมบูรณ์และปริมาณพื้นที่สีเขียวในชุมชนลดลง ส่งผลต่อธรรมชาติของดิน น้ำ อากาศ ในชุมชนเปลี่ยนไป เช่น อากาศร้อนขึ้น ความชื้นในอากาศลดลง ดินแข็งปลูกพืชเติบโตยาก

2. ข้อเสนอแนะทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว จากการสนทนากลุ่มของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า ควรพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านโดยการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนและมีการดูแลรักษาฟื้นฟูป่าที่เป็นแหล่งสมุนไพร และควรพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์โดยการนำพืชสมุนไพรหลายชนิดที่มีอยู่ในชุมชนและในป่าธรรมชาติ มาใช้เป็นอาหารและยารักษาโรค เพื่อประโยชน์ด้านสุขภาพ เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมชุมชน และควรพัฒนาการจัดระบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้านโดยการรักษาพื้นที่ป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน เนื่องจากป่าไม้

เป็นแหล่งรวมพันธุ์กรรมของสิ่งมีชีวิตที่สำคัญของชุมชน การรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้เป็นการเพิ่มต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน และเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าให้กับประเทศ สมุนไพรที่นำมาใช้ประโยชน์เพราะจังหวัดสระแก้วมีทรัพยากรป่าไม้ทั้งในชุมชนและบนเขา ซึ่งคนโบราณใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรคและอาการเจ็บป่วย ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ลดลงจำนวนมาก สามารถใช้หลักการอนุรักษ์สมุนไพรโดยการใช้อย่างสมเหตุสมผลและต้องใช้อย่างฉลาดและเกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงเหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาตินั้น การอนุรักษ์สมุนไพรด้วยการปลูกเพิ่มและขยายพันธุ์ด้วยการรักษาสวนสมุนไพรที่ยากและฟื้นฟูทรัพยากรที่เสื่อมโทรมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า ด้วยการอนุรักษ์พืชสมุนไพร รักษาพื้นที่ป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนเนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งรวมพันธุ์กรรมของสิ่งมีชีวิตที่สำคัญของชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยมีองค์ประกอบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ควรดำเนินการดังนี้

1. สาระในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรควรครอบคลุมการใช้ประโยชน์ทางตรงและแปรรูป ทั้งใช้เป็นอาหารเป็นยา และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรทั้งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ และปลูกเป็นครัวเรือนได้รอบบ้านเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชุมชน

2. ผู้ถ่ายทอดควรเป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดหลักและเสริมโดยนักวิชาการ โดยมีผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน

3. กระบวนการถ่ายทอดควรมีอย่างน้อย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติ และการฝึกทักษะ ส่วนวิธีการถ่ายทอดควรใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น การบรรยายจากปราชญ์และนักวิชาการ การใช้สื่อการประชุมปฏิบัติการเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ ในการปลูก ขยายพันธุ์ การแปรรูปสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยาและอาหารเพื่อสุขภาพ โดยควรสร้างสื่อที่เป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร วัสดุทัศนและของจริงเพื่อใช้ในการถ่ายทอด

4. ผู้รับการถ่ายทอดควรเป็นผู้สนใจอยากรู้และสมัครใจเข้าร่วมรับการถ่ายทอดเรื่องพืชสมุนไพรที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว

5. ผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรสามารถสร้างคนในชุมชนให้เป็นผู้ที่มีความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการจัดการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรทั้งจากแหล่งธรรมชาติและปลูกเพิ่มในครัวเรือน ทำให้ชุมชนมีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรเพิ่มขึ้นส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์และสมดุลของสิ่งแวดล้อมในชุมชน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

สภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว พบว่าหมอยาพื้นบ้านส่วนใหญ่นิยมถ่ายทอดภูมิปัญญาให้เฉพาะลูกหลานและคนใกล้ชิดทำให้คนทั่วไปขาดความรู้ในการอนุรักษ์และใช้พืชสมุนไพรในการดำรงชีวิต ไม่มีการเขียนบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถ้าไม่มีการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ไว้จะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสูญหายไป ส่วนคนรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร รวมทั้งขาดผู้นำและขาดหน่วยงานสนับสนุนการถ่ายทอดสมุนไพรสู่ชุมชน จึงขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและไม่มีสื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ให้เข้าถึงประชาชนในระดับชุมชนทั่วไป วิธีการถ่ายทอดที่มีอยู่บ้างเป็นการบอกเล่าและฝึกปฏิบัติโดยผู้รู้โดยไม่มีการจัดการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบในชุมชน ส่งผลให้ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรถูกทำลาย ครัวเรือนในชุมชนก็ไม่นิยมปลูกสมุนไพร

ไว้บริโภคเป็นพืชผักสวนครัว ทำให้ความหลากหลายของพืชสมุนไพรลดลงส่งผลให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนขาดความอุดมสมบูรณ์และปริมาณพื้นที่สีเขียวในชุมชนลดลง

ข้อเสนอแนะทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว พบว่า ควรรณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพรโดยการดูแลรักษาพันธุ์พืชที่เป็นแหล่งสมุนไพร และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้านเพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมการใช้ประโยชน์ทางตรงและแปรรูป ทั้งใช้เป็นอาหารเป็นยา และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรทั้งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ และปลูกเป็นครัวรั้วกินได้รอบบ้านเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชุมชน ผู้ถ่ายทอดควรเป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลัก และเสริมโดยนักวิชาการโดยมีผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน กระบวนการถ่ายทอดควรมีอย่างน้อย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติ และการฝึกทักษะ ส่วนวิธีการถ่ายทอดควรใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น การบรรยายจากปราชญ์และนักวิชาการ การใช้สื่อ การประชุมปฏิบัติการเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ โดยควรสร้างสื่อที่เป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร วัตถุประสงค์และของจริงเพื่อใช้ในการถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอดควรเป็นผู้สนใจอยากรู้และสมัครใจเข้าร่วม ผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาควรสร้างคนในชุมชนให้เป็นผู้ที่มีความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการจัดการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรทั้งจากแหล่งธรรมชาติและปลูกเพิ่มในครัวเรือน ทำให้ชุมชนมีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรเพิ่มขึ้นส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์และสมดุลของสิ่งแวดล้อมในชุมชนลดลง (สุวรรณิ ไชยชนะ, 2547)

อภิปรายผล

1. สภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ในชุมชน จังหวัดสระแก้ว พบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้ด้านสมุนไพรมุ่งถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัวและคนใกล้ชิดทำให้มีจำนวนผู้รู้ในชุมชนน้อย ไม่มีการเขียนบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนคนรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร รวมทั้งขาดผู้นำและขาดหน่วยงานสนับสนุนการถ่ายทอดสมุนไพรสู่ชุมชน วิธีการถ่ายทอดเป็นการบอกเล่าและฝึกปฏิบัติโดยผู้รู้โดยไม่มีการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้ความหลากหลายของพืชสมุนไพรในป่าและในสวนครัวรอบบ้านลดลงและมีผลกระทบให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนขาดความอุดมสมบูรณ์และพื้นที่สีเขียวในชุมชนลดลง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ (สุวรรณิ ไชยชนะ, 2547) ที่ศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ชุมชนปากกะญอ โดยพบว่า 1) สภาพปัญหาการถ่ายทอดความรู้ ไม่มีผู้สืบทอดความรู้หมอพื้นบ้านล้วนเป็นผู้สูงอายุเป็นหมอของประชาชนที่มีประสบการณ์และการถ่ายทอดวิชาจากบรรพบุรุษ ปัญหาปราชญ์ชาวบ้านด้านการแพทย์พื้นบ้านเพียงผู้เดียว และไม่มีกิจกรรมที่เป็นการเผยแพร่การถ่ายทอดความรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน 1) ปัญหาขาดผู้รับการถ่ายทอด เป็นปัญหาที่คนรุ่นใหม่และผู้ปกครองในชุมชนไม่สนใจภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร 2) ปัญหาเนื้อหาในการถ่ายทอดยังไม่มีมีการดำเนินการจัดทำเอกสารประกอบการถ่ายทอด 3) ปัญหาการถ่ายทอดผู้ถ่ายทอด ซึ่งขาดหลักการและเทคนิคการถ่ายทอดของปราชญ์ท้องถิ่นที่จะทำให้ผู้รับการถ่ายทอดหันมาสนใจการเรียนรู้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร และสอดคล้องกับผลการศึกษาของ (กิจจศักดิ์ บุญปลูก และคณะ, 2554) ที่ศึกษาเรื่องการใช้สมุนไพรใบพลูในการรักษาแผลอักเสบเกิดฝีหนอง โดยพบว่า ผู้ใช้สมุนไพรต้องมีความรู้พอสมควรถึงสรรพคุณอันเป็นประโยชน์และโทษของพืชสมุนไพรนั้น ๆ รวมถึงวิธีการเก็บรักษาพืชสมุนไพรให้มีคุณภาพดี ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ ซึ่งความรู้เหล่านี้มักจะมีเฉพาะกลุ่มหรือบุคคล เช่น

หมอฟันบ้าน หัวหน้าเผ่า ผู้นำศาสนา หรือผู้นำชุมชน ซึ่งยังไม่แพร่หลาย ฉะนั้นการอบรมให้ความรู้แก่ประชาชน จึงมีความสำคัญยิ่ง ที่จะต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และจากทุกภาคส่วน รวมทั้งเครือข่าย ที่เกี่ยวข้อง และสอดคล้องกับ (อรรถเดช มหาวงศ์นันท์, 2551) ที่ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของ ชาวปกากะญอ พบว่าชาวบ้านในปัจจุบันเห็นห่างจากป่า ระบบการผลิตเปลี่ยนจากการยังชีพกลายเป็นระบบการผลิตเพื่อขายมากขึ้น เป็นสาเหตุที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชุมชนที่ไม่มีองค์ความรู้ที่ชัดเจนและขาดการบันทึก ก็ค่อยๆหายไปการเรียนรู้และสืบทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่ก็ค่อย ๆ หายไปจากชุมชน การเห็นห่างจากการใช้ประโยชน์จากป่าจึงลืมนึกความคิดความเชื่อเรื่องภูมิปัญญาการใช้ชีวิตกับป่า ต้นไม้ที่เป็นพืชสมุนไพรก็ถูกลืมชื่อและจากการแพทย์สมัยใหม่ที่มีความสะดวก รวดเร็ว เห็นผลชัดเจน ทำให้การใช้พืชสมุนไพรลดลง

2. แนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว พบว่า วรรณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพรโดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งสมุนไพร และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้านเพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมการใช้ประโยชน์ทางตรงและแปรรูป ทั้งใช้เป็นอาหารเป็นยา และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรทั้งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ และปลูกเป็นครัวรั้วกินได้รอบบ้านเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชุมชน ผู้ถ่ายทอดควรเป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลัก และเสริมโดยนักวิชาการโดยมีผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน กระบวนการถ่ายทอดควรมีอย่างน้อย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติ และการฝึกทักษะ ส่วนวิธีการถ่ายทอดควรใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น การบรรยายจากปราชญ์และนักวิชาการ การใช้สื่อ การประชุมปฏิบัติการเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ โดยควรสร้างสื่อที่เป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร วิถีทัศน์และของจริงเพื่อใช้ในการถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอดควรเป็นผู้สนใจอยากรู้และสมัครใจเข้าร่วมผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาควรสร้างคนในชุมชนให้เป็นผู้ที่มีความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการจัดการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรทั้งจากแหล่งธรรมชาติและปลูกเพิ่มในครัวเรือน ทำให้ชุมชนมีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรเพิ่มขึ้นส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์และสมดุลของสิ่งแวดล้อมในชุมชน ลดลง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ กิจจาศักดิ์ บุญปลูก และคณะ (2554) ที่ศึกษาเรื่องการใช้สมุนไพรใบพลูในการรักษาแผลอักเสบเกิดฝีหนองโดยพบว่า ผู้ใช้สมุนไพรต้องมีความรู้พอสมควรถึงสรรพคุณอันเป็นประโยชน์และโทษของพืชสมุนไพร นั้น ๆ รวมถึงวิธีการเก็บรักษาพืชสมุนไพรให้มีคุณภาพดี ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ ซึ่งความรู้เหล่านี้มักจะมีเฉพาะกลุ่มหรือบุคคล เช่น หมอฟันบ้าน หัวหน้าเผ่า ผู้นำศาสนา หรือผู้นำชุมชน ซึ่งยังไม่แพร่หลาย ฉะนั้นการอบรมให้ความรู้แก่ประชาชน จึงมีความสำคัญยิ่ง ที่จะต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และจากทุกภาคส่วน รวมทั้งเครือข่าย ที่เกี่ยวข้อง และสอดคล้องกับผลการศึกษาของ (นภาพุฒ นิละโคตร, 2553) ที่ศึกษาเรื่องความหลากหลายชนิดและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในพื้นที่ชุ่มน้ำกุดทิง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย พบว่าการลดน้อยลงของพืชสมุนไพร ทำให้หมอยาสมุนไพรในชุมชนได้มีแนวทางการอนุรักษ์สมุนไพรในกลุ่มผู้ใช้สมุนไพรร่วมกัน โดยมีการนำเอาสมุนไพรมาปลูกภายในบ้าน และร่วมกันเก็บสมุนไพรมาใช้เมื่อถึงฤดูกาลสรุปข้อมูลจากการค้นคว้าใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อการตัดสินใจ ในการวางแผนบริหารจัดการการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างยั่งยืน และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าพื้นที่ชุ่มน้ำกุดทิง โดยความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ตระหนักในคุณค่าของพืชสมุนไพรเกิดความห่วงหา และช่วยกันรักษาต่อไป

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ (นเรนทร์ คณานิตย์, 2551) ที่ทำการศึกษา เรื่องการอนุรักษ์สมุนไพรนารมย์ เทศบาลตำบลขามใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสมาชิกทุกคนต้องมีความใส่ใจ กำลังกาย กำลังทรัพย์ และเสียสละเวลาให้กับสมาชิกได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมการปลูกพืชสมุนไพร ขนย้ายสมุนไพร ให้เงินทุนมาลงทุนใช้จ่ายตามในกลุ่มสำนักงานพัฒนาชุมชนได้ส่งเสริมวิทยากร สูตรในการจัดทำสมุนไพรจัดอบรมสมุนไพร และด้านวิชาการ ต้องมีนักวิชาการเข้ามาทำการอบรมให้ความรู้ ควรมีงบประมาณให้สมาชิกในกลุ่มได้มีโอกาสเดินทางไปเข้าการอบรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่จัดการอบรมเกี่ยวกับสมุนไพร มีการศึกษาส่งเสริมอาชีพใหม่ ๆ มีการต่อยอดผลผลิตให้ก้าวหน้า โดยองค์กรของรัฐเข้ามาช่วยเหลือและพัฒนากลุ่ม และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ (Cornell, 2012) ที่ได้วิจัยเกี่ยวกับการสร้างภาวะการเป็นผู้ให้บริการ จากโครงการศึกษาผู้ใหญ่โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยใช้หลักสูตรฝึกอบรมภาวะผู้นำบริการเชิงนิเวศ (Neighborhood Ecological Stewardship Training : NEST) เกี่ยวกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเจตคติ และพฤติกรรมเกี่ยวกับการรายงานตนเอง พบว่า การประชุมเชิงปฏิบัติการหลายครั้งจะสามารถเปลี่ยนแปลงเจตคติ ความรู้และพฤติกรรมเกี่ยวกับภาวะผู้นำการให้บริการด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีนัยสำคัญ และสอดคล้องกับแนวคิดของ (น้ำทิพย์ วิภาวิน, 2557) ที่กล่าวถึงการเรียนรู้ว่าเป็นกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม อันเนื่องมาจากประสบการณ์ที่บุคคลได้รับมาตั้งนั้นการเรียนรู้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น โดยการเรียนรู้ทำให้เกิดประสบการณ์และประสบการณ์ทำให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต (สนธยา พลศรี, 2550) ที่กล่าวว่าการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงความรู้ เจตคติ ทักษะและพฤติกรรมของบุคคลอย่างถาวรตามที่ต้องการ อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้จึงควรมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงความรู้ เจตคติ ทักษะและพฤติกรรมของบุคคลในทางที่ดีขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

1. ชุมชนควรจัดกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องให้คนในชุมชนจังหวัดสระแก้วให้มีสมุนไพรใช้ในชีวิตประจำวัน และสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีด้วยการปลูกสมุนไพรเป็นพืชผักสวนครัวทั้งในบริเวณบ้าน และสร้างหน้าบ้านให้น่าอยู่น่ามอง โดยการสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสถาบันการศึกษา

2. ชุมชนควรสร้างเครือข่ายปราชญ์ด้านภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่คนในชุมชนให้ได้เรียนรู้และสามารถใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน ให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ควรวิจัยและพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของชุมชน

2. ควรวิจัยและพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตและผู้บริโภคสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวและการพัฒนาสุขภาพชุมชนอย่างยั่งยืน

3. ควรวิจัยเพื่อพัฒนานวัตกรรมกรรมการอนุรักษ์และการแปรรูปสมุนไพรเพื่อผลิตภัณฑ์อาหารและยาสู่เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมชุมชนที่ยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงสมบูรณ์ด้วยความร่วมมือในการให้ข้อมูลของหมอยาพื้นบ้านและกลุ่มผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรจำหน่าย รวมทั้งการอำนวยความสะดวกของประธานชุมชน ใน 9 อำเภอ ในจังหวัดสระแก้ว ที่ให้ความอนุเคราะห์เป็นอย่างดี จนทำให้งานวิจัยฉบับนี้มีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- กิจจาศักดิ์ บุญปลูก และคณะ. (2554). การใช้สมุนไพรใบพลูในการรักษาและแผลอักเสบ เกิดฝีหนอง. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ตำบลมะแวะ.
- จักพงษ์ แท่งทอง. (2550). พืชสมุนไพรในวิทยาเขตบ้านยางน้อยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- นภาพุฒ นิละโคตร. (2553). ความหลากหลายชนิดและการใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรในพื้นที่ชุ่มน้ำ ากุดทิง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- นเรนทร์ คณานิตย์. (2551). การพัฒนากลุ่มอนุรักษ์สมุนไพรบ้านวนารมย์ เทศบาลตำบลขามใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.
- น้ำทิพย์ วิภาวิน. (2557). *การวิจัย ชุตติวิชา 13734 การจัดการความรู้ แขนงวิชาสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปพิชญา ไชยเทียม. (2555). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการใช้สมุนไพร. เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2560 จาก <http://sukanya1969.blogspot.com/2012/05/23000-500.html>
- ประกาศรี ธนากุล สุวารี ศรีปุณณะ และ สมจิตต์ สุพรรณทัศน์. (2017). การเสริมสร้างสุขภาพของผู้ป่วยเบาหวานด้วยสมุนไพรพื้นบ้านโดยใช้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 9(2).
- อึ้งยง เทาประเสริฐ. (2557). *วิธีการดูแลรักษาสุขภาพในระบบ การแพทย์พื้นบ้านล้านนา* (4th ed.).
- ยุคล ละม้ายจิน. (2550). ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดอุบลราชธานี. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- สนธยา พลตร. (2550). เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร.
- สุวรรณี ไชยชนะ. (2547). กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปากะญอ : กรณีศึกษาบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2560 จาก <http://cmuir.cmu.ac.th/handle/6653943832/14258>
- อรรถเดช มหาวงศนันท์. (2551). การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวปากะญอ : กรณีศึกษาบ้านห้วยส้มป่อย กลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Cornell, S. (2012). Differentiating among incretin therapies: A multiple-target approach to type 2 diabetes. *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2710.2012.01342.x>
- Prapasri Tanakool, Suwaree Sripona, S. S. (2017). Evaluation Pattern for the Health of Diabetes Patients with Traditional Herbs by the Environmental Education. *VRU Research and Development Journal Humanities and Social Science*, 12(1)